

УДК 371.02 : 374.71

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-40>

Тетяна ХОВРЯКОВА,

orcid.org/0000-0002-1860-1459

аспірантка кафедри педагогіки

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) razumnaja.tanya@gmail.com

Тетяна ДОРОНІНА,

orcid.org/0000-0002-3990-7959

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри педагогіки

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) t.o.doronina@gmail.com

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ СІМ'Ї У ЖУРНАЛІ «СІМ'Я І ШКОЛА» (70-ТІ РР. ХХ СТ.)

У статті констатовано, що проблема підготовки молоді до сімейного життя на сьогодні є надзвичайно зловбоденною, тому вітчизняна педагогічна думка, уважно ставиться до зазначеної проблеми, аналізуючи її на тлі сучасного розвитку суспільства. Наголошено, що проблема має свою передісторію вивчення та розв'язання, історико-педагогічне висвітлення якої дозволяє виявити сталі концепти, що мають своє відлуння у сучасному педагогічному дискурсі та зумовлюють існування тенденцій, розуміння яких, на думку авторів, сприятиме адекватній оцінці педагогічного досвіду.

Водночас визначено важливість застосування у історико-педагогічному дослідженні сучасного методологічного інструментарію, зокрема, гендерного підходу, який дозволив встановити невідповідність між декларованим радянською пресою розв'язанням рівності між чоловіками та жінками та дійсністю, яка формувала систему гендерних стереотипів щодо сім'ї, багатодітності та життєвого призначення жінки.

Гендерний аналіз статей журналу «Сім'я і школа» 70-х рр. ХХ ст. дозволив виявити значну увагу радянської публіцистики до проблеми сім'ї з позицій її функціонального значення для розвитку держави, яка намагалася контролювати демографічні процеси за рахунок популяризації ідеї багатодітності та зміцнення відповідальності жінки-матері за сімейний лад. Виявлено прагнення авторів статей до піднесення материнства саме у його зв'язку із виробничою діяльністю жінки, та значне відсунення чоловіків (батьків) від сімейного життя. Зроблено припущення, що означений підхід обумовлював концентрацію уваги авторів публікацій на питаннях пов'язаних із жіночим вихованням, із підготовкою дівчинки/дівчини до виконання сімейних обов'язків із поєднанням трудової діяльності.

Окреслено можливості застосування гендерного підходу до подальшого розгляду проблеми через аналіз формування на сторінках педагогічної преси радянського часу системи гендерних стереотипів, які донині присутні у вітчизняній системі виховання.

Ключові слова: педагогічна преса, підготовка учнівства до сімейного життя, виховання, гендерний підхід, історико-педагогічне дослідження.

Tetiana KHOVRIAKOVA,

orcid.org/0000-0002-1860-1459

Graduate student at the Department of Pedagogy

Kryvyi Rig State Pedagogical University

(Kryvyi Rig, Dnipropetrovsk region, Ukraine) razumnaja.tanya@gmail.com

Tetyana DORONINA,

orcid.org/0000-0002-3990-7959

Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,

Head of the Department of Pedagogy

Kryvyi Rig State Pedagogical University

(Kryvyi Rig, Dnipropetrovsk region, Ukraine) t.o.doronina@gmail.com

GENDER ASPECTS OF REVEALING OF THE ISSUE IN THE MAGAZINE “FAMILY AND SCHOOL” (SEVENTIES OF THE 20TH CENTURY)

The article states that the issue of young people leading-up for family life nowadays is a matter of fact, that is why domestic pedagogical thought treat the issue thoughtfully, analyzing it according to the modern society development. Emphasized the issue's investigation prehistory and its solution, historical and pedagogical illumination of which allow to reveal constant concepts, which have their echo in the modern pedagogical discourse and determine the existence of tendencies, understanding of which, on the author's thought, contribute to adequate evaluation of pedagogical experience.

Meanwhile defined the importance of usage of the modern methodological tools in the modern historical and pedagogical investigation, in particular, gender approach, which allowed setting discrepancy between declared by Soviet media equality solution between males and females and reality, which formed the system of gender and the amount of children stereotypes in the family and female's life purpose.

The gender analysis of the articles of magazine «Family and school» in seventies of the 20th century allowed to reveal considerable attention of Soviet press to family issue from the point of view of its functional importance for state development, which tried to control demographic processes by popularization the idea of having several children and consolidation female-mother's responsibility for family harmony. Revealed articles' authors' desire to exalt motherhood because of its link with female's production activity and significant males removal from family life. It was assumed that the specified approach determined the concentration of attention of the authors' publications on female education with preparing a girl for implementation of family duties along with production activity.

It was outlined gender approach usage opportunities for further issue consideration through the analysis gender stereotypes forming on the pages of Soviet pedagogical press, which are present until nowadays in domestic education system.

Key words: *pedagogical press, young people leading-up for family life, education, gender approach, historical and pedagogical investigation.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток України визначаються об'єктивними умовами, що попри воєнний стан актуалізують питання економічної та соціокультурної відбудови країни. Тому саме сьогодні питання підготовки молоді до сімейного життя набуває особливої значущості, оскільки стає запорукою її демографічного відновлення. З іншого боку особливої злободенності набуває гендерна проблематика, оскільки системне впровадження принципів гендерної рівності до всіх сфер життя країни, відіграє ключову роль на шляху України до європейського співтовариства. Поєднання двох аспектів розгляду проблеми підготовки молоді до сімейного життя в історико-педагогічному контексті, на нашу думку, дозволяє значно розширює панораму наукового дослідження, оскільки виводить її розгляд на рівень започаткування ідей, які з часом перетворювалися на тенденції, що мають свої прояви донині.

Аналіз досліджень. Звернення до педагогічних праць з означеної проблеми в історико-педагогічній ретроспективі (В. Бацевич, О. Василенко, Т. Герасименко, Л. Єршова, В. Кравець, Т. Кравченко, К. Ткаченко, Г. Хархан, О. Хомишак, В. Шахненко та ін.) демонструє залучення вітчизняними вченими до аналізу проблеми підготовки учнівства до сімейного життя історико-культурного спадку людства та творчого доробку видатних педагогів. Серед педагогів-класиків передусім увагу привертають постаті Я. Коменського («Материнська школа»), Ж.-Ж. Руссо («Еміль, або про виховання»), Дж. Локка, І. Песталоцці («Лебе-

дина пісня»), В. Сухомлинського («Мудрість батьківської любові») та ін. Висвітлення досвіду педагогів минулого переважно стосується їхніх поглядів щодо статевого виховання учнівства та його ставлення до виконання батьківських обов'язків, розуміння ними нормативності в розподілі сімейних обов'язків між членами родини, її виховних ідеалів.

Історико-педагогічний розгляд проблеми підготовки молоді до сімейного життя у гендерному аспекті практично не представлений. Такий підхід може бути виправданий, оскільки сама гендерна теорія у вітчизняному дискурсі формувалася лише з кінця ХХ ст. Утім, на нашу думку, застосування гендерного підходу необхідно у розгляді педагогічних процесів, що припадають до часу, коли було проголошено досягнення соціально-політичної рівності між чоловіками та жінками на рівні держави.

Тому **метою статті** став гендерний аспект висвітлення питань сім'ї на сторінках журналу «Сім'я і школа» у 70-ті рр. ХХ ст., коли офіційно стверджувалося досягнення рівності чоловіків і жінок у суспільних відносинах, що відтворювалося в якості ідеологічного концепту епохи в освітньому процесі та визначало напрям виховної роботи щодо підготовки учнівства до сімейного життя.

Результати дослідження. Передусім варто зазначити, що вся система виховання за радянських часів будувалася виключно за засадах пануючої ідеології, яка й визначала напрям освітньої роботи вчителів. Утім вектори виховних зусиль

освітян час від часу потребували корекції, відповідно до тих чи інших нормативних документів, які ухвалювала влада. Пояснити часткові зміни акцентів у виховній роботі, конкретизувати її вимоги та надати вчителям додатковий матеріал (за умов повної відсутності інших джерел оновленої інформації) і була покликана педагогічна преса. З-поміж таких видань виокремлюємо журнал «Сім'я і школа». Започаткований у 1946 р. він мав не лише висвітлювати загальні освітні настанови, а й популяризувати їх серед широких верств населення, передусім серед вчителів та батьків.

На початок 70-х рр. ХХ ст. владою було ухвалено низку документів регуляторно-нормативного характеру, які були спрямовані на вноормування всіх сторін шлюбних відносин, захист прав дитини тощо. Зокрема, звертаємо увагу на новий «Кодекс про шлюб та сім'ю в УРСР», що був ухвалений 20 червня 1969 р. відповідно до Основ законодавства Союзу СРС і союзних республік про шлюб і сім'ю (1968 р.). Цей Кодекс, як зазначає О. Гуменюк, був спрямований на зміцнення сім'ї й охорону інтересів матері та дитини. Але ж цікаво й те, що, як зазначає дослідниця, цей Кодекс із певними змінами та правками діяв до 10 січня 2002 р. (Гуменюк, 2017: 93). Тож маємо констатувати, що в перше десятиліття державної незалежності України сімейне законодавство продовжувало політику радянської держави.

Звернення до педагогічної періодики 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. дозволяє стверджувати, що головними питаннями виховної сфери були: «виховання громадянина», «підготовка учнів до вступу до комсомолу», «виховання ідейної переконаності, громадянської зрілості та суспільно-політичної активності старшокласників», «виховання бійця, громадянина, патріота», «удосконалення політично-патріотичного виховання старшокласників», про що свідчать, зокрема, публікації в журналі «Виховання школярів» (за 1966–1973 рр.). За ці роки у виданні, якщо й порушувалися питання існування та функціонування родини, то лише у її виховній функції (як-от статті в рубриці «Для бесід з батьками», 1968 р. № 1). І хоча з кінця 60-х-початку 70-х рр. ракурс виховних проблем дещо змістився в бік морального та інтернаціонального виховання, комуністичне пропагування, можливо, у дещо полегшений та не відверто агресивній формі замінило «боротьбу з ...» наслідуванням «ленінських настанов», утім питання підготовки учнівства до подружнього життя майже не порушувалося. Були поодинокі статті, присвячені культурі стосунків юнаків та дівчат (Л. Верб «Юнак та дівчина», «Виховання

школярів», 1969, № 1, с. 71–72; Л. Графова «Про жіночність, лицарство, і зрозуміло, про любов», 1970, № 3, с. 31–35), однак про зміст статей свідчить рубрика, де їх було розміщено – «Естетика поведінки», «Для бесід зі старшокласниками».

Цей підхід до розгляду питань підготовки учнівства до сімейного життя в межах морального, зокрема статевого, виховання залишався панівним у аналізованому хронологічному проміжку. Тому вважаємо за доцільне навести судження з цього приводу Т. Кравченко, яка стверджує, що «переважна більшість авторів означеного періоду розглядали питання статевого виховання (а отже, і питання підготовки учнівства до сімейного життя. – Т.Х.) школярів із позицій його суспільної значущості» (Кравченко, 2010: 8).

Вважаємо важливим зазначити, що тогочасний суспільний розвиток сформував у педагогічному дискурсі епохи розв'язання питання підготовки учнівства до сімейного життя виключно в морально-етичному, просвітницькому аспекті, що мав зміцнити сім'ю. Звертаємо увагу на те, що в ухвалених наприкінці 60-х рр. ХХ ст. нормативних документах (Основи сімейного законодавства СРСР і союзних республік про шлюб і сім'ю, 1968 р.; Кодекс про шлюб і сім'ю УРСР, 1969 р.), за спостереженням О. Гуменюк, було «підтверджено центральну роль жінки в сім'ї з посиланням на те, що їй «забезпечуються необхідні соціально-побутові умови для поєднання щасливого материнства з усе більш активною і творчою участю у виробничому та суспільно-політичному житті»» (Гуменюк, 2017: 95). Наголосимо, що попередньо ухваленим указом Президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства і заснування ордена «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства» (1949 р.) остаточно стверджувалося, що сім'я має бути офіційно зареєстрована. Отже, робота з підготовки молоді до сімейного життя мала здійснюватися за фактом одруження та народження дітей як педагогічна просвіта батьків, що, зокрема, здійснювалося через педагогічну пресу. Крім того, уніфікована освітня система, що жорстко підпорядковувалася радянським ідеологемам, періодично висувала перед освітою (та школою) на перший план ті завдання, що відповідали актуальним питанням «радянського будівництва».

Звернення до тогочасної педагогічної періодики, зокрема до журналу «Сім'я і школа» (далі по тексту – СШ) доводить, що в 70-ті рр. ХХ ст. радянська система освіти повністю була підпо-

рядкована розбудові соціалістичної держави, яка відбувалася під гаслом: «Могутність батьківщини – благополуччя наших родин» (СШ, 1971, № 4). XXIV з'їзд КПРС (1971 р.) вкотре ухвалив п'ятирічний план розвитку (дев'ята п'ятирічка), яким стверджувався швидкий економічний прогрес. У редакторській статті квітневого випуску журналу (СШ, 1971) знаходимо важливі для нашої роботи зауваження щодо розвитку сім'ї в гендерному аспекті. Зокрема, йшлося про необхідність здійснити широку систему заходів, «спрямованих на економію часу населення та полегшення праці в домашньому господарстві» та «створити радянській жінці-матері кращі умови праці та побуту та умови для виховання підростаючого покоління» (СШ, 1971, № 4). Жінка мала поєднувати роботу та догляд за дітьми шляхом користування системою побутових послуг, які мала створити держава. Утім про розвиток жінки, її освіту, кар'єрне зростання та реалізацію не згадувалося – рівність розумілася як рівність можливостей у праці, і якщо цьому заважав побут, то його й варто було полегшити.

Цінною та значущою для суспільства визнавалася «повна» (батько та мати) та багатодітна сім'я. Тому та сторінках журналу категорично засуджується розлучення батьків та стверджується, що родина будується на взаємній любові та неприпустимості розлучення, яке призводить до страждань дітей, оскільки руйнуються внутрішні зв'язки родини, «які для них важливі як повітря, яким вони дихають» (СШ, 1970, № 8, с. 11). Водночас наголошується на важливості збереження доброзичливих сімейних стосунків. «Молоді повинні знати, що сім'я – це назавжди», – говорить один із персонажів оповіді про багатодітну родину. Розлучення – це надзвичайний випадок: «Створюючи сім'ю, треба думати, що тільки крайній, надзвичайно крайній випадок може розлучити. У нашій родині не розлучаються... Ми це знали, і наші діти знають. І нехай серйозніше думають про важливий життєвий крок, нехай пам'ятають, що кохання без обов'язку не міцне, швидкоплинне» (СШ, 1972, № 9, с. 10).

Теза про шкоду розлучень для дітей (і для хлопців, і для дівчат) повторюється і в наступних випусках журналу, і навряд чи може вважатися хибною, утім с позицій гендерного підходу зважаємо на те, що відповідальність за збереження сім'ї покладається виключно на жінку. Якщо сім'я неповна (без батька) та жінка залишається з дітьми без чоловіка, у журналі розміщено поради (для жінок) як «правильно влаштувати сімейне життя». І тоді відмова матері від спроб «влаштувати своє життя» тлумачиться не як жер-

товність (жінка повністю розчиняється в турботі за дитину), а як мудрість жінки, яка розуміє, що лише «любов гідного чоловіка може створити щасливу сім'ю» (СШ, 1971, № 3, с. 17). Утім у суспільстві зберігалася негативне ставлення до сімей, у яких не було батька, про це, зокрема, свідчить жінка, яка сама виховує своїх дітей: «У мене діти не гірше не дітей з благополучних сімей» (СШ, 1971, № 3, с. 17). Таким чином системно нав'язувалася думка, що без батька – сім'я неповноцінна, а отже, жінки опинялися під тиском суспільного засудження, якщо не змогли зберегти сім'ю. Навіть якщо жінка через негідну поведінку батька (пияцтво, бійки) з ним розлучається, вона все одно прагне створити нову сім'ю, і тоді, з новим чоловіком, вона має використовувати здібності «природного ума, щоб щастя було стійким»: «приймати гостей чоловіка хлібосольно, з радістю, триматися гідно, вміти спрямовувати розмову так, щоб вона була цікавою для всіх, вміти слухати та мовчати» (СШ, 1971, № 7, с. 32).

Водночас вважаємо за необхідне наголосити, що у випусках журналу практично відсутній опис життя батька-одинака, його досвід виховання дітей не описаний. Такий чоловік з'являється лише в одній публікації (за 10 років випуску журналу – а це 120 номерів), де батько самостійно виховує шістьох дітей, і сам має «накормити, одягнути, взути, провести до школи одних, до дитячого садку – інших, не запізнитися на роботу (1973, № 6, с.20). Цей батько – добрий, розумний, справедливий. Тому його наслідують діти та обирають для себе головне правило існування міцної майбутньої родини – «правдивість» (1973, № 6, с. 20). Але це єдиний випадок.

Сім'я мала бути повною та багатодітною, останній аспект набув значної популярності в проаналізованих випусках журналу. Розповіді про багатодітні родини, їхнє життя містяться практично в усіх випусках журналу за 1970-ті рр. Проте маємо звернути увагу, що подекуди констатувалися складності життя багатодітних родин (передусім економічного плану), та наголошувалося, що батьки не завжди можуть потурбуватися за своїх дітей, тоді цю турботу мала забезпечити держава (СШ, 1970, № 7). Хоча від загального декларування до практичних дій допомоги в дійсності майже не доходило. На сторінках журналу є інформація про підтримку сім'ї, але майже виключно тоді, коли жінка працювала. Поступово на шпальтах журналу вибудовувався образ «працюючої матері», «матері-робітниця», яка поєднує родинні турботи із працею на виробництві, тоді виробництво бере на себе соціальну турботу про такі родини.

У журнальних публікаціях наголошувалося на можливості та важливості поєднання матір'ю своїх сімейних обов'язків та робочої відповідальності. Мати може бути й ударницею комуністичної праці та одна виховувати (самовіддано) сімох дітей (СШ, 1971, № 8). І виховує вона їх за підтримки держави – допомога як багатодітній, путівки до піонерських таборів тощо. При цьому мати пишається не лише освітою дітей, а й тим, що вони мають «громадянську свідомість» (СШ, 1971, № 8, с. 7). Звертаємо увагу на те, що, коли героїня нарису розповідає про своїх дітей, вона жодним словом не каже про їхнє прагнення створити сім'ї, їхню готовність до цього. Вони готові лише самовіддано працювати на славу СРСР. Цей приклад, безумовно, повністю пропагандистський, припускаємо, мав мало спільного з реальністю, але ж, виконував своє завдання – популяризація багатодітності, яка не заважає жінці виконанню її соціальної функції.

Таким чином постійно актуалізувалася думка про важливість для жінки виконання материнської функції. Показовими вважаємо березневі випуски журналу, повністю присвячені материнству. Тож аналізуючи недоліки виховання дітей, автори роблять висновки про межі «свободи» матері: «де межа материнського «можна» та «не можна» (йдеться про особисте життя жінки-матері – Т.Х.). Відповідь одна – дитина» (СШ, 1970, № 9, с. 31). Власне, образ ідеальної жінки – це образ, що поєднує в собі мати-домогосподарку та мати-трудівницю. І тоді зростає декілька поколінь жінок, які мають однакове «моральне загартування, в основі якого почуття людської гідності, відчуття причетності до великої державної справи» (СШ, 1973, № 7, с. 6). Цьому піднесенню материнської (а отже, і батьківської) ролі в суспільстві були суголосні думки В. Сухомлинського, педагогічна позиція якого загалом була піддана жорсткій критиці. Майже єдине, що було «дозволено» популяризувати з педагогічного доробку В. Сухомлинського, – це його погляди на батьківство, які сьогодні достатньо широко представлені у науковому дискурсі.

Звертаючи увагу на наслідки Другої світової війни («диспропорція чоловічого і жіночого населення, погіршення демографічного становища та порушення структури сім'ї в УРСР» (Хомишак, 2011: 8), О. Хомишак зосереджує свою увагу на поглядах В. Сухомлинського щодо підготовки батьків і молоді до виховання дитини в сім'ї. Про внесок В. Сухомлинського у розвиток ідей підготовки молоді до сімейного життя пише й Т. Кравченко, коли згадує твори В. Сухомлинського («Народження громадянина», 1970 р.; «Листи до доньки» 1968 р., «Листи до сина» 1975 р., «Книга

про любов» 1983 р.) та наводить інформацію про впровадження в Павлівській школі факультативного курсу «Кохання. Шлюб. Сім'я». Тут «заняття для учнів 8–10 класів проводили В. Сухомлинський та Г. Сухомлинська у формі бесіди», концентруючи увагу на формуванні в учнівства культури почуттів (Кравченко, 2010: 8). На особливо уважне ставлення В. Сухомлинського до підготовки хлопців та дівчат до сімейного життя, зокрема – ролі батька/матері; чоловіка/дружини звертає увагу Н. Шелест, коли цитує В. Сухомлинського: «Я вважаю, що в старших класах потрібно готувати юнаків і дівчат до ролі батька і матері. Це безперечно. Не всім бути математиками і фізиками, інженерами і педагогами, лікарями і конструкторами, але всі будуть батьками і матерями. Чому ж у школі на уроках ми говоримо про все – про нескінченність всесвіту, про таємниці речовини, про мікросвіт, але чомусь не вчимо, як бути батьком і матір'ю. Потрібно ввести спеціальні уроки такої підготовки у старших класах» (Шелест, 2019: 27). Але саме ця проблема – спеціальна підготовка учнівської молоді до сімейного життя – не увійшла до широкого кола питань, обговорюваних на шпальтах журналу «Сім'я і школа» впродовж 70-х рр. ХХ ст.

З огляду на гендерний аналіз проблеми маємо згадати про загальне декларування на сторінках журналу ідеї рівності прав жінок із чоловіками в усіх сферах життя радянської держави, зокрема в освіті, про що згадувалося практично в кожному випуску журналу за 1970–1979 рр., утім найбільш повно ця концепція висвітлена в редакторській статті журналу за 1975 р. (СШ, 1975, № 1, с. 3) та у статті «Нагнаний гімн жінці» за 1978 р. (СШ, 1978, № 3, с. 5–8). Отже, один із головних ідеологічних концептів пізньорадянської доби було ствердження побудови суспільства рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків.

У першій зі згаданих статей констатовано практично однаковий рівень освіти у працюючих жінок та чоловіків: жінки становлять приблизно половину здобувачів вищої освіти, на 1000 працюючих жінок 651 має середню та вищу освіту, і це «велике досягнення соціалістичного ладу» (СШ, 1975, № 1, с. 3). Отже, на думку авторів статті, питання рівноправності остаточно було розв'язано, що підкріплювалося статистичними даними, утім ця загальна декларація насправді виглядала інакше, особливо в аспекті підготовки учнівства до сімейного життя.

У випусках журналу «Сім'я і школа» середини 70-х рр. наявні статті щодо соціальної активності радянських жінок, у яких автори намагалися під-

креслити встановлення в країні суспільства повної рівності жінок і чоловіків. Власне 1975 р. був проголошений XXVII Сесією Генеральної Асамблеї ООН Всесвітнім роком жінок, коли в Мехіко було проведено (15.06.1975 – 02.07.1975 р.) Першу всесвітню конференцію, за результатами якої ухвалено «Мексиканську декларацію 1975 р. про рівність жінок та їхній внесок у розвиток та мир», присвячену правам жінок. Метою конференції було нагадування світу про необхідність та важливість подолання дискримінації щодо жінок, тож статті цього часу віддзеркалювали й світову подію, і державну політику СРСР. Радянська країна використовувала подію передусім задля пропаганди «всесвітньо-історичних здобутків у вирішенні жіночого питання, що дають потужний імпульс інтернаціональній справі боротьби за права жінок; дозволяють повніше розкрити міжнародне значення ленінського спадку з питань соціального та духовного розкріпачення жінок» (СШ, 1975, № 3, с. 2–4).

Також на шпальтах журналу з'являються роздуми про подолання патріархатних стосунків, побудову нової сім'ї на принципах рівності партнерів: «Вже давно у нас згасає патріархат (буквально – «влада батька»). На зміну йому є такий стан світу, у якого ще немає ім'я, але можливо назвати «біархатом» – головування двох статей (від латинського «біні» – два, обидва та грецького «архе» – головування, початок, влада» (СШ, 1977, № 1, с. 17). І тоді автор розповідає про зміни в сучасній жінці, про те, що «біархатні зсуви – частина комуністичної революції, тому жінка з домашньої істоти стає соціальною, з «другого гагунку» – рівною. Всі її життєві ролі змінюються, вона стає таким же двигуном суспільства, такою ж особистістю, як і чоловік. Ці кардинальні зміни в усьому життєвому становищі жінки – початок великих змін у всій «чоловічій» культурі та цивілізації» (СШ, 1977, № 1, с. 17). Результатом цих процесів, на думку автора згадуваної вище статті, став перехід від одного типу шлюбу (матеріальний союз) до іншого (союз духовно, емоційно близьких особистостей) (СШ, 1977, № 1, с. 18). Тож, якщо в старі часи сім'я була для людей передусім матеріальною основою буття, а потім – союзом духовної близькості, то сьогодні (у 70-х рр. ХХ ст.) економічна незалежність членів сім'ї звужує її функції виключно до психологічної та емоційної сфери, сім'я – союз особистостей, які близькі за інтересами, поглядами, підходами до життя (СШ, 1977, № 1, с. 18).

З-поміж піднесення «досягнень» радянської влади, що висвітлювалися на сторінках журналу, нас зацікавила артикуляція теми материнства,

яке вкотре проголошувалося головним призначенням жінки, та поєднанням його з розвантаженням жінок у домашній праці. Найцікавішим нам видалося твердження про те, що «соціалізм відкрив перед радянськими жінками безмежні можливості використати своє право на працю. Наша держава гарантує роботу всім жінкам, які бажають працювати. Завдяки цьому в нас досягнутий високий рівень зайнятості жінок» (СШ, 1975, № 3, с. 2). Отже, стверджувалося, що жінки працювали задля задоволення власних потреб. І ця думка розвивається авторкою публікації: «При зустрічах із різними іноземними делегаціями радянських жінок нерідко запитують, що змушує їх працювати – адже матеріальне становище сім'ї часто дозволяє сидіти вдома, виховувати дітей. Зарубіжні подружки часто чують таку відповідь: працюємо тому, що в праці знаходимо радість, задоволення, щастя» (СШ, 1975, № 3, с. 3). Останні слова, на наш погляд, виглядають досить цинічними, враховуючи те, що не працювати незаміжня жінка не могла (інакше була дармоїдкою та утриманкою). Саме таке було становище непрацюючої жінки відповідно до радянського (та українського) законодавства на 1976 р.

На підтвердження сказаного звертаємося до указу Верховної ради СРСР (23 липня 1951 р.) «Про заходи боротьби з антигромадянськими, паразитичними елементами», аналогічно до якого було ухвалено Указ Президії Верховної Ради РСФСР «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно-корисної праці й ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» (4 травня 1961 р.) та Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя» (12 червня 1961 р.). Цими документами вкотре стверджувалося, що всі громадяни СРСР мали бути залученими до суспільно-корисної праці. Особи, які працювали не більше чотирьох місяців на рік, притягувалися до кримінальної відповідальності. Не працювати дозволялося тільки домогосподаркам, які мали дітей (Кульчицький, 2013). Тож незаміжні жінки та заміжні жінки без дітей зобов'язані були працювати, вибору в них не було.

Материнство було оголошено головною соціальною функцією жінки (СШ, 1975, № 3, с. 3), держава ж мала сприяти зменшенню побутового навантаження на жінку, що вбачали у «покращенні житлових умов, удосконаленні побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування» (СШ, 1975, № 3, с. 3). Отже, журнальні статті

про життя радянської жінки, її прагнення працювати на державу, народжувати дітей були цілком пропагандистськими та будувалися на співставленні з капіталістичними країнами (де жінки пригнічені). Проголошення материнства головною соціальною функцією жінки також відносимо до ідеологічних концептів радянської доби.

Попри суцільну популяризацію в суспільній свідомості материнства, покращення не було досягнуто, свідчення чого знаходимо в журналі «Сім'я і школа» за 1976 р. (№ 8), де вміщено велику статтю, присвячену кризі в демографічній ситуації у СРСР, подолати яку (з огляду на тематику журналу) мала й школа. Зміст статті визначено на її початку, коли констатовано, що демографія як наука повинна звернути пильну увагу на те, як створюється сім'я, як вона розвивається. Тобто від «ізолюваного вивчення демографічних процесів» радянська наука мала перейти до «синтезування їх у демографію сім'ї» (СШ, 1976, № 8, с. 21). Отже, на думку авторів статті, питання рівноправності остаточно було розв'язано, що підкріплювалося статистичними даними, утім ця загальна декларація насправді виглядала інакше, особливо в аспекті підготовки учнівства до сімейного життя. Оскільки до цієї підготовки передусім мали бути залучені дівчата – майбутні дружини, матері, працівниці. Саме їх привчали до виконання подвійного навантаження, яке ставало природним. Натомість хлопців, чоловіків поступово все більше відсували від сім'ї, формуючи образ «справжнього чоловіка», який ставав канonom середньостатистичної радянської людини.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. У якості узагальнення зазначаємо, що на сім'ю покладалася надзвичайна від-

повідальність за розумовий, моральний, ідейний розвиток дитини, за її здоров'я та професійне зростання. У всі часи свого існування журнал «Сім'я і школа» мав ідеологічний характер просвітницького спрямування та справляв значний вплив на освітнє середовище. Намагаючись контролювати демографічні процеси, радянська влада унормовувала сімейні стосунки, поступово перекладаючи відповідальність за народження та виховання дитини на матір та соціальні установи, які мали б звільнити жінку від домашніх обов'язків та залучити її до процесу комуністичного будівництва. Рівність мала бути досягнута виключно за рахунок державних субвенцій, і матері залишалися важливим ресурсом держави (зазначимо, про батьків не йшлося). Людина ставала лише гвинтиком у загальному державному механізмі, тому й освіта як державна інституція мала зважати лише на ті аспекти розвитку людини, які дозволяли «механізму» існувати й далі. Тому на шпальтах журналу у статтях, що були дотичні до проблеми підготовки учнівства до сімейного життя, головну увагу зосереджували на питаннях демографічного розвитку через популяризацію багатодітності та виховних впливах на дівчинку/дівчину, яка мала у власній соціальній реалізації поєднувати функції гарної матері та відповідальної робітниці. Аналогічним чином формувався виховний канон і для хлопців, що мали стати «справжніми чоловіками». Перспективи подальших досліджень означеної теми вбачаємо у застосуванні гендерного підходу щодо формування стереотипів мужності, жіночності та інших аспектів підготовки учнівства до сімейного життя, що мали своє відображення на сторінках педагогічної преси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменюк О. Розвиток шлюбно-сімейного законодавства СРСР: особливості українських варіацій. *Історія України*. 2017. № 7. С. 92–95.
2. Кравченко Т. Радянська педагогіка другої половини XX століття про статеве виховання школярів. *Історико-педагогічний альманах*. 2010. Вип.2. С. 8–10.
3. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загиблості Книга 3. URL: <https://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/1058531/cherwoniy-viklik-istoriya-komunizmu-v-ukraini-vid-yogo.html>.
4. Хомишак О. Б. Теорія та практика підготовки батька до виховання дитини в сім'ї (друга половина XX – поч. XXI ст): автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2011. 22 с.
5. Шелест Н. А. Формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторної діяльності : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.07. Київ, Умань, 2019. 280 с.

REFERENCES

1. Humeniuk O. (2017) Rozvytok shliubno-simeinoho zakonodavstva SRSR: osoblyvosti ukrainskykh variatsii [Development of marriage and family legislation of the USSR: peculiarities of Ukrainian variations]. *Istoriia Ukrainy. History of Ukraine*, 7. 92–95. [in Ukrainian].
2. Kravchenko T. (2010) Radianska pedahohika druhoi polovyny XX stolittia pro stateve vykhovannia shkoliariv [Soviet pedagogy of the second half of the 20th century on sexual education of schoolchildren]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh. Historical and pedagogical almanac*, 2. 8–10. [in Ukrainian].

3. Kulchytskyi S. Chervonyi vyklyk. Istoriia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybloi Knyha 3 [The Red Challenge. The history of communism in Ukraine from its birth to its demise Book 3]. URL: <https://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/1058531/chervoniy-viklik-istoriya-komunizmu-v-ukraini-vid-yogo.html> [in Ukrainian].

4. Khomyshak O. B. (2011) Teoriia ta praktyka pidhotovky batka do vykhovannia dytyny v simi (druha polovyna KhKh – poch. KhKhI st) [Theory and practice of preparing a father to raise a child in the family (second half of the 20th – beginning of the 21st century)] : avtoref. dys. ... kand. pedahoh. nauk : 13.00.01. – abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences : 13.00.01.22. [in Ukrainian].

5. Shelest N. A. (2019) Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do stvorennia simi u studentiv ahrarnykh koledzhiv u pozaaudytornoï diialnosti [The formation of a valuable attitude to family formation among students of agrarian colleges in extracurricular activities] : dys. ... kand.. pedahoh. nauk: 13.00.07. – thesis of the candidate of pedagogical sciences: 13.00.07. 280. [in Ukrainian].